

Marko Hočvar

Tomaz Mastnak: Liberalizem, fašizem, neoliberalizem.

Ljubljana: Založba /* cf., 2015.

185 strani (ISBN 978-961-257-071-2), 16 EUR

S hegemonijo (neo)liberalizma se je utrdilo prepričanje, da liberalizem pomeni negacijo fašizma. A kot pravi Tomaz Mastnak v knjigi *Liberalizem, fašizem, neoliberalizem*, je to zgolj nekaj, v kar liberalci in neoliberalci prepričujejo sami sebe, kajti obstaja tesna povezava med (neo)liberalizmom in fašizmom, tako na ravni teorije kot tudi prakse, ki se jo že nekaj desetletij poskuša zakriti. Avtor, izhajajoč iz teorije in prakse (neo)liberalizma in fašizma, predvsem pa iz kritike najbolj eminentnih teoretikov neoliberalizma (Ludwig von Mises) in nacizma (Carl Schmitt), prikaže podobnosti med fašizmom in neoliberalizmom, in sicer predvsem na polju političnega.

Knjiga je razdeljena na štiri dele. V prvem delu se Mastnak ukvarja z razmerjem med liberalizmom in neoliberalizmom ter neoliberalizem tudi konceptualno opredeli. V drugem delu se osredotoči na »pozabljene« in zelo problematične poteze (neo)liberalcev, predvsem skozi sodelovanje (neo)liberalizma in fašizma/nacizma v boju proti komunizmu. Poleg tega naslovi vprašanje zgodovinskega revizionizma, ki je postal zelo priljubljen po padcu berlinskega zidu, vlogo civilne družbe in civilnodružbenih gibanj v hladni vojni ter »zmago« liberalnega Zahoda v njej. V tretjem delu Mastnak analizira dela različnih nemških (političnih) teoretikov, predvsem Carla Schmitta, ki se v nekaterih delih ukvarja z razumevanjem politične reprezentacije ter odnosom med ljudstvom in oblastjo. V zaključnem poglavju Mastnak izpostavi še nekaj dodatnih izhodišč za premišljanje povezave med (neo)liberalizmom in fašizmom v 21. stoletju.

Na začetku knjige Mastnak nekaj prostora nameni razlikovanju med liberalizmom in neoliberalizmom, kot tudi etimologiji izraza »neoliberalizem«. Izpostavlja, da klasični liberalizem vse do začetka 20. stoletja ni vključeval ekonomije. Liberalizem je bil svetovni nazor, ideologija, ni pa imel nič opraviti z ekonomijo. Z Ludwigom von Misesom, pravi Mastnak, pride do »prisvojitve ekonomije« (str. 23) s strani liberalizma. Kot smo omenili že zgoraj, pred neoliberalizmom ni obstajal ekonomski liberalizem, iz česar sledi, da je šele neoliberalizem ekonomski liberalizem. Glede na to, da je von Mises razvijal – po lastnem prepričanju – znanstveni liberalizem, lahko rečemo, da je neoliberalizem znanstveni liberalizem. Vsako obliko družbene interakcije in vse odnose v družbi je treba razumeti kot tržne pojave in tržne odnose, saj je vse podvrženo trgu. Pri neoliberalizmu naj bi šlo torej za totaliziranje liberalizma, kar pomeni ekonomizacijo vsega. Ta totalnost liberalizma, ki nastopi z neoliberalizmom in ki jo izraža podrejanje vseh sfer družbenopolitičnega življenja trgu in profitni logiki, je ključna, kajti koncept totalnosti je bil zelo pomemben tudi pri Carlu Schmittu, ključnem nacističnem (političnem) teoretiku.

V drugem poglavju knjige Mastnak vztraja, da je bil liberalizem vedno (delno) inkorporiran v nacizem oziroma fašizem. To je najbolj razvidno iz odnosa (neo)liberalcev in fašistov/nacistov do komunizma. V 20. stoletju je bil tako za liberalce kot tudi za neoliberalce fašizem sprejemljiv, ker je temeljil na antikomunizmu; v slednjem sta se združila (neo)liberalizem in fašizem. (Ne)lagodni odnos med (neo)liberalizmom in fašizmom je razviden tudi iz tega, da so bili italijanski liberalci izjemno zadovoljni, ko je Mussolini izvedel državni udar in prevzel oblast. Po drugi strani ne Ludwig von Mises ne Friedrich von Hayek, dva ključna teoretika neoliberalizma, nista analizirala nacizma, ob tem pa sta goreče napadala realno obstoječi socializem oziroma komunizem. Von Mises ne samo da nikoli ni odklonil fašizma oziroma nacizma; po njegovem mnenju je fašizem evropsko civilizacijo (ki je pri njem izenačena z liberalizmom, kar je tudi izjemno problematično) rešil pred nevarnostjo komunizma. Fašizem nastaja, vsaj po von Misesovi razlagi, kot protiutež komunizmu, in ne liberalizmu. Von Mises je poslanstvo liberalizma videl v boju proti komunizmu na idejni ravni, po drugi strani pa je poslanstvo fašizma videl v »antikomunističnem nasilju« (str. 50). Še več, von

Mises je v fašizmu videl »zrcalno podobo liberalizma ali kratko malo neoliberalizem« (str. 50), v katerem je država imela preveliko vlogo.

V nadaljevanju knjige avtor analizira nacistično gospostvo ter razmerje med oblastjo in ljudstvom, predvsem izhajajoč iz analize različnih knjig Carla Schmitta, ki je poskušal teoretsko utemeljiti nacistično politiko. Carl Schmitt je v delih *Pojem političnega* in *Ustavna teorija* opredelil osnove nacistične politike, in sicer predvsem skozi novo razumevanje političnega predstavnštva. Najprej je uveljavil razumevanje politike kot boja na življenje in smrt, v katerem je nujno razlikovati med sovražnikom in prijateljem. Po drugi strani pa je izpeljal premik od politične reprezentacije k upodabljanju. Da razumemo takšen premik, je pomembno izpostaviti, da v nemškem jeziku obstajajo različni izrazi za reprezentacijo. Na eni strani imamo izraza *repräsentieren* in *vertreten*, ki pomenita ‚zastopati‘. Schmitt je izraz *repräsentieren* prevedel oziroma »ponemčil« v *vergegenwärtigen*, ki pomeni ‚upodobiti‘. Poleg tega v nemščini obstaja tudi izraz *darstellen*, ki ravno tako pomeni ‚upodabljati‘, vendar je predvsem vezan na umetnost in umetniško upodabljanje. Iz Schmittovega razumevanja političnega predstavnštva, ki je bilo podlaga za nacistično politiko, izhajajo, da ne gre za klasično politično predstavnštvo, ki je utemeljeno v zastopanju interesov, temveč prej za umetniško upodabljanje (*darstellen*). Torej ljudstvo ni zastopano, temveč zgolj umetniško upodobljeno, kar nima nič opraviti s politiko in političnim. Po Mastnaku je ta premik izjemno pomemben tudi za razumevanje današnje politike in neoliberalizma.

V četrtem delu skuša avtor na ravni politike premisliti podobnosti med Schmittovimi koncepti in neoliberalistično politično dejanskostjo, predvsem v razmerju med ljudstvom in predstavniško oblastjo v 21. stoletju. Izhajajoč iz von Misesa, je jasno, da med nacizmom/fašizmom in (neo)liberalizmom lahko najdemo »duhovno ali idejno sorodnost« (str. 143). Tako kot je to storil nacizem, je tudi današnja neoliberalna formacija razlastila ljudstvo. Vendar obstaja tudi razlika – v nacizmu je bilo ljudstvo koncipirano predpolitično, v (neo)liberalizmu pa je postalo postpolitično. Kljub predstavniški oblasti se oblast danes, po trditvah Mastnaka, čedalje bolj izvaja neposredno, tako kot v nacizmu. Depolitizacija ljudstva, ki se dogaja v okvirih liberalne demokracije, ni pripeljala do konca politike, temveč prej do politične zmage neoliberalizma. Z novimi prostotrgovinskimi sporazumi se je samo še dodatno izkristaliziralo, da je ljudstvo danes »socialno razbito in politično likvidirano« (str. 159).

Izjemni analizi Mastnaka lahko dodamo dva pomisleka. Prvič, trditev, da gre danes, v obdobju neoliberalistične hegemonije, zgolj za (umetniško) upodabljanje ljudstva, je lahko hitro problematična. Če pustimo ob strani ključno politično vprašanje, na katerega Mastnak odgovori implicitno – kdo in kako je vštet v ljudstvo –, je takšna trditev povezana z vprašanjem eno(tno)sti ljudstva, ki ga je vedno težko zvesti na homogeno celoto. Danes je večina politične reprezentacije zvedena zgolj na kozmetične razlike med levico in desnico, medtem ko kapital vlada – oziroma gre za »pluralistični enostrankarski sistem« (str. 159). Tržna logika se širi v vse sfere družbenega in političnega življenja oziroma je vse podrejeno kapitalu in podjetništvu. A trditi, da celotno ljudstvo ni zastopano, temveč zgolj upodobljeno, je problematično, saj čedalje več ljudi pristaja na podjetniško logiko, ko poskušajo osmisliti individualna in kolektivna izkustva. Zagotovo gre za delovanje, po besedah Althusserja, ideoloških aparatov države – gre za različne procese (politične) socializacije, ki omogočajo interpelacijo v podjetniški subjekt. Torej, če se ljudje čedalje bolj razumejo kot podjetniki, kot mali kapitalisti, ne moremo mimo tega, da so določeni ljudje politično zastopani, in ne le upodobljeni. Mastnakove trditve o tem, da je ljudstvo zgolj upodobljeno, in ne zastopano, bi bilo treba šele empirično dokazati oziroma pokazati, kdo je politično zastopan in kdo (umetniško) upodobljen.

Drugič, Mastnak natančno in upravičeno kritizira obstoječe stanje ter v zadnjem poglavju poskuša utemeljiti razcep med liberalizmom in demokracijo. Vendar pa z vztrajanjem pri politični reprezentaciji kot osnovi za suverenost ljudstva in kot temelju demokratične vladavine ne odpre vprašanja, ali je sploh možno ločiti (neo)liberalizem od takšne demokracije oziroma od političnega predstavnštva. Namreč, politično predstavnštvo v moderni obliki, če beremo Jamesa Madisona

in *Federalist št. 10*, hitro postane orodje za zaščito zasebne lastnine. Torej, politični instrument, ki naj bi zagotavljal suverenost ljudstva in demokratično vlado, je tesno povezan z nastajanjem liberalno-nacionalnih držav in kapitalistične akumulacije. Izhajajoč iz tega lahko še bolj zaostrimo Mastnakovo trditev: ne le da je demokracijo (pri Mastnaku očitno v obliki predstavniške oblasti kot temelja moderne politike) treba ločiti – in tudi je ločena – od (neo)liberalizma, ampak je demokracijo treba ločiti tudi od političnega predstavništva.

Knjiga intervenira v počasi že zasičen prostor kritike neoliberalizma. Toda številne študije o neoliberalizmu niso niti približno tako temeljite in izvirne, kot je Mastnakova. Ključno je, da gre Mastnakova analiza onkraj moralističnih »kritik« neoliberalizma. Ob tem avtor tudi natančno opredeli, kako razume neoliberalizem, kar je prava redkost. Ponudi – lahko bi rekli – kontrazgodovino neoliberalizma ter s tem, ko pokaže na podobnosti med fašizmom in (neo)liberalizmom, odpre tudi prostor za možnost drugačnega političnega premisleka o neoliberalnem gospodarstvu ter boju proti takšnemu gospodarstvu. Izhajajoč iz Mastnakove analize, se lahko vprašamo, ali bo globalno neoliberalno družbeno formacijo na koncu, pred levo alternativo ali ob umanjkanju leve alternative, morda zopet reševala nova zvrst fašizma? Oziroma ali je že ni začela reševati?

Klemen Ploštajner

**Žiga Vodovnik: Demokracija kot glagol.
Ljubljana: Založba Krtina, 2015.
157 strani (ISBN 978-961- 260-087- 7), 20 EUR**

Delo Žige Vodovnika je moč brati na vsaj dva načina. Prvi je teoretski – ta se pogloblja v argumente, izpeljave in teze. S takšnim pristopom bi pri soočenju z Demokracijo kot glagolom zgrešili, saj bi delo potiskali v akademske vode, iz katerih se poskuša iztrgati. Vodovnikovega pisanja ne opredeljujejo toliko rigorozne analize akademskih razprav kot pa kritika teh razprav z vidika praktičnega udejstvovanja. Branje besedila kot zgolj in samo teoretskega prispevka k analizi demokracije ter na njo vezanih konceptov državljanstva, participacije in prakse bi spregledalo, da je njegovo osnovno izhodišče ravno kritika tega zaprtega akademizma.

Tako se premaknemo k drugemu možnemu pristopu k delu. Ta način branja je političen in poskuša delo misliti kot akt odpiranja novih poti za »krhek demokratični eksperiment«. Politično branje besedila ne presoja zgolj njegove konsistentnosti in teoretske pravovernosti, ampak predvsem njegovo uporabnost za delovanje. Ne postavlja si vprašanja o smiselnosti dela, ampak o njegovi uporabnosti. Presoja njegove neposredne politične učinke ali pa potencial njegovih idej za doseganje političnih učinkov. Ta pristop, ki je precej instrumentalen, ponovno zgreši, saj išče recept za delovanje, medtem ko besedilo ponuja nastavke za mišljenje. Če se prvi način branja vrti v miselnih krogih, ker si ne drzne napraviti koraka, se drugi zaletava v zid, ker si ne zna zamisliti vrat.

Oba načina branja tako zgrešita bistvo besedila, ki poskuša oplajati teorijo z delovanjem in delovanje z mislijo. Besedilo je zato treba brati na oba načina, in to hkrati. Delo na teoretski strani sledi političnim izhodiščem, ko z reafirmacijo tistega, kar je marginalizirano, banalizirano ali celo izbrisano, piše proti hegemonškemu pristopu. Ta pogled na demokracijo briše prakse vsakdanjega življenja, državljanstvo splošči na pravno kategorijo in ji pripíše etnično podstat, participacijo pa v grožnji pred preveliko močjo množic zreducira na prazen karneval reprezentacije in volitev – na »enakost v podrejanju oblasti«. S tem epistemološkim obratom, ki je v bistvu obrat optike od kanona k margini, Vodovnik v teoretsko misel ne vnaša zgolj prepotrebne svežine, ampak akademskim

debatam vrača tudi smisel. Ta nikoli ni bil larpurlartistično samonanašajoče preigravanje konceptov, ampak – če se izrazimo s praksisovci – v misli, ki bo: »/N/eusmiljena kritika obstoječih razmer, humanistična vizija zares humanega sveta in sil, ki navdihujejo revolucionarno dejanje« (str. 87). Ravno ta neusmiljena kritika pa se Vodovniku izmika, ko poskuša biti političen. Takrat zagreši nekaj napak romantizacije in idealizacije, kar vodi v spregledanje mankov praks in misli, do katerih goji naklonjenost. Če je pri svoji kritiki kanona politične literature neizprosna, je pri kritičnem pogledu na podtalno demokracijo toliko bolj popustljiv. Prvič, očitno je zapostavljanje ekonomskega, kar je posledica kritike ekonomskega determinizma, v katerega so se ujele različne marksistične politike in teorije. Čeravno je kritika ekonomskega determinizma s poudarjanjem drugih dominacij na mestu, pa to ne opravičuje zanemarjanja ekonomije. Ravno nasprotno, ekonomske analize je treba poglobiti ter jih odpreti za druge oblike dominacije in hierarhije. Ta odkim od ekonomije k vprašanju demokracije in kulture ni zgolj Vodovnikova slepa pega, ampak je tudi splošna tendenca velikega števila novodobnih gibanj.

Tu se premaknemo k drugi pomanjkljivosti. Osredotočenje na vsakdan, kulturo in demokratično participacijo je več kot dobrodošlo, a v sebi nosi sledi zgodovinskega poraza levece. Poraz na velikih igriščih se vse bolj nadomešča z zmagami v vsakdanjem življenju. Tako politična in teoretska dejavnost vse bolj spominja na gradnjo in gojenje otokov svobode sredi oceana bede. Kar potrebuje politika, ki jo je moč čutiti tudi v Vodovnikovem pisanju, ni umik v cono udobja, ampak iskanje načinov gradnje nove hegemonije. Miselna in praktična orodja, ki jih delo opisuje, so primerna, a topa, če ne uspejo zgraditi dovolj moči za lastno uveljavitev.

Tretja problematična točka politike dela je v zavrnitvi reprezentacije in trenutne institucionalne ureditve demokracije kot možnosti za grajenje praks demokracije. Čeravno so kritike obstoječega reda v delu pravilne, pa zgrešijo v politični analizi situacije. Demokracija kot institucija volitev in reprezentacije je res produkt reakcionarne odziva absolutizma, a hkrati v sebi nosi usedlino »izbruha demokracije«, na katero se odziva. Teh institutov, ki so produkt preteklih bojev, pa se ne zavrača, ampak dopolnjuje. Delo tako odpira prepotrebno kritiko obstoječega demokratičnega procesa, a v svoji kritiki ne sledi praksi, na katero se naslanja. Politična gibanja poskušajo vse bolj prepletati volilni proces in gradnjo vsakodnevnih praks demokracije. Volilna zmaga Ade Colau v Barceloni, Jeremy Corbyn kot vodja laburistov, Bernie Sanders v ZDA, rožnata plima v Latinski Ameriki so zgolj nekateri izmed sodobnih primerov spajanja demokracije od spodaj in zgoraj.

Zadnja izmed problematičnih točk je poudarek na kreativnosti in človeškem potencialu, ki bo sta z demokracijo kot prakso osvobojena. Takšen pristop je problematičen z dveh vidikov. Prvi je političen, saj govor o osvoboditvi kreativnosti vse prevečkrat prihaja tudi iz neoliberalnega tabora. Zgodovinsko gledano je zasledovanje kreativnosti in individualnega potenciala, ki so ga v svojih napadih na birokratsko rigidnost vršila gibanja 60. in 70. letih minulega stoletja, odprlo vrata za radikalni individualizem neoliberalizma. Ker so svojo kritiko, seveda do določene mere upravičeno, usmerjali proti birokratom, institucijam in državi, so odprli pot za deregulacijo mehanizmov redistribucije. S tem pa tudi za ukinitvev mehanizmov, ki so omogočali izenačevanje neenakih začetnih pozicij v družbi. Drugi problematični vidik pa je teoretičen, saj govor o človeški kreativnosti hitro zapade v esencialistično dojetje človekove narave. Zato se pri opisu osvobojanja kreativnosti delo hitro zaplete v abstrakten govor o človeku in se vse bolj odmika od analize institucij, ki bi omogočale razvoj človeštva. S tem pa zgreši bistvo, namreč da šele institucionalni okvir proizvede in omogoči ustvarjalni potencial človeka.

Kljub tem problematičnim točkam, ki so večinoma proizvod nerigorozne rabe lastnih metod, je delo več kot vredno branja, saj prinaša prepotreben vnos demokracije kot prakse v analize demokracije. Reafirmacije tistega, kar je proizvajano kot nevidno, in vnos »dela, ki ne šteje« v analizo demokracije, sta največja prispevka Vodovnikovega pisanja. Čeravno se delo bere, kot da je napisano zanje, pa vnosa teh tem ne potrebujejo tisti, ki niso šteti. Ti že živijo demokracijo kot glagol in se prek vsakodnevnih praks skušajo prišteti skupnosti, ki jih izključuje. Vnos teh tem

potrebujejo predvsem tisti, ki niso zgolj prešteti, ampak so štetí kot večvredni. Delo jim bo pomagalo razumeti, da njihova večvrednost ni naravna danost, temveč proizvod družbene ureditve, ki temelji na strahu pred množicami.

Tomaz Kravos

**Renata Mihalič, Grega Strban: Univerzalni temeljni dohodek.
Ljubljana: Založba GV, 2015.
253 strani (ISBN 978-961-247-303-7), 39 EUR**

Ideja univerzalnega temeljnega dohodka (UTD) se ohranja že stoletja, vendar ni bila nikoli povsem zavrnjena ali celostno potrjena. Zaradi (regresivnih trendov) preoblikovanja sedanjih obstoječih sistemov socialne varnosti, ki izvirajo iz obdobja po drugi svetovni vojni, ter s prizadevanji za vzajemnost med učinkovitostjo socialne države in tržno ekonomijo se ideja o UTD ponovno vzpostavlja. Prav tako napredujejo prizadevanja za uveljavitev pravice do tovrstnega dohodka v praksi, kot lahko vidimo na primeru švicarskega referendumu o vpeljavi UTD ali na primeru finskih in nizozemskih praktičnih eksperimentov.

Na ravni EU in Slovenije se zanimanje za koncept v strokovni in splošni javnosti v omejeni meri ohranja, s čimer se krepijo različni pristopi in vidiki argumentacije koncepta UTD. Delo dr. Grege Strbana, profesorja delovnega prava in prava socialne varnosti na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, in dr. Renate Mihalič, ki je doktorirala s področja delovnega prava in socialne varnosti na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, poizkuša bralca seznaniti s problematiko in priložnostmi UTD. Avtorja sta skupaj napisala že več člankov na temo UTD, svoje ugotovitve pa sta sedaj zbrala na enem mestu in jih podala v obliki znanstvene monografije. V luči erozije obstoječih institucij socialne države in sistemov socialne varnosti, zahtev po krepitvi socialne države in socialne varnosti ter predlogov za njuno nadgradnjo delo zato predstavi tudi morebitno potrebo po uvedbi UTD. Celovito predstavi predvsem pravne in socialne vidike UTD ter morebitne učinke njegove uvedbe in prispeva k njegovi konceptualizaciji.

Namen dela ni v predstavitvi konkretnih izvedbenih možnosti UTD v Sloveniji ali kje drugje. Ponuja vpogled v temeljne značilnosti koncepta UTD, osredotoča se na pravne značilnosti UTD, njegove vplive na uveljavljanje obstoječih socialnih pravic in z umestitvijo koncepta UTD v sistem socialne varnosti prikaže zmožnost UTD za zagotavljanje ciljev socialne varnosti. Ponuja pregled zlasti socialnopravnih vidikov UTD ter s potencialnimi priložnostmi in nevarnostmi navidezno preprostega in dobronamernega koncepta UTD. Odprto pa pušča vprašanje, ali je pravica do UTD prihodnost socialnega sistema in ali bi lahko pomenila omejitev načel socialne pravičnosti, svobode, enakosti, solidarnosti.

Avtorja v knjigi prikažeta morebitne priložnosti in pasti, ki bi jih UTD lahko predstavljal. Delo v začetku celostno in pravno definira UTD, predstavi osnovne cilje in namen njegove vzpostavitve, idejo UTD umesti v sodobne trende ter se dotakne razvojnega trenda koncepta UTD. Kritično analizira ključne teorije, na katerih UTD temelji, z namenom razumevanja pravne teorije UTD. Prikazani so primeri dejavnikov spodbujanja in zavračanja UTD v nekaterih državah. Pred osrednjim delom knjige je poudarek namenjen razlikovanju oblik UTD, ki se v osnovi delijo na izvorno oziroma nepogojeno obliko in njegovo (pogojeno) selektivno različico. Izhodiščni del knjige se zaključí s predstavitvijo temeljnih prednosti in slabosti sistema UTD, problematiko financiranja in vpliva na davčni sistem ter učinkih na trg dela, delovna razmerja, sistem plač in javnofinančni sistem. Osrednji del knjige je namenjen razlagi pravnih vidikov UTD. Zamisel o UTD je umeščena v okvir temeljnih

pravnih teorij; teorij naravnega in pozitivnega prava, sociološkega pravoznanstva ter kritične in sintetične teorije prava. V nadaljevanju je koncept UTD predstavljen v luči udejanjanja in hkrati kršenja načel socialne države. Temeljni poudarek dela je na vplivu UTD za udejanjanje načel pravne in socialne države. S tem namenom so v delu predstavljene dileme in priložnosti pravnih vrednot sistema UTD. Obravnavani so učinki na pravno varnost, pravičnost, demokratizacijo, ohranjanje miru in družbenega reda ter pozitivni in negativni učinki na individualno in družbeno svobodo. Z vidika socialne države so obravnavani pozitivni in negativni učinki na socialne vrednote človekovega dostojanstva, socialne pravičnosti, solidarnosti, vzajemnosti in enakosti ter individualne in družbene odgovornosti. Delo tudi poudarja (ne)zmožnost UTD za zagotavljanje sedanjih ciljev socialne varnosti in zaščite. Prikaže problematiko nepovezanosti UTD z nastankom socialnih primerov in tveganj ter učinkovitosti sistema UTD za doseganje manjše stopnje revščine, socialne izključenosti in odvisnosti od države. V nadaljevanju je predstavljena še normativna ureditev UTD, ki bi lahko služila kot izhodišče za izvajanje analiz ureditve obstoječega sistema socialne varnosti in sistema socialne varnosti, ki bi vključeval UTD. Predstavljeni so elementi pravice do UTD in njenega uveljavljanja, subjektov, nosilca in morebitnih obveznostih upravičencev ob uveljavitvi sistema UTD. Delo se zaključuje s predstavitev ključnih vplivov UTD ob njegovi morebitni uvedbi v pogojeni ali nepogojeni obliki na podsystem socialnih zavarovanj, spremembe pravnega položaja upravičencev ter na sistem socialnega varstva in družinskih prejemkov.

Delo je v večji meri usmerjeno k pogledu na UTD v trenutnih okvirih sistema socialnega varstva, ekonomske zmogljivosti in trenutnih pogledov na zagotavljanje socialnih pravic. Takšen pogled spregleduje možnost UTD za zagotavljanje širšega potenciala UTD o večji svobodi vsakega posameznika za zagotavljanje posameznikovega dobrega življenja onkraj družbe dela, ki bi radikalno spremenila okoliščine človekovega obstoja in posledično kapitalistični sistem (gl. Boljka 2012). Skupaj s finančno (ne)izvedljivostjo UTD ter težjo izvedljivostjo brez doseganja visoke stopnje ekonomske rasti in uspešnega razvijanja tržnega gospodarstva je pristop ujet v socialnopolitični diskurz dosedanjega sistema. Kot bolj izvedljive oblike UTD se zato prikazujejo pogojene oblike, ki pa od izvorne oblike UTD odstopajo ravno pri njegovih temeljnih značilnostih nepogojenosti, univerzalnosti in trajnosti, zato se postavi vprašanje o smiselnosti uvedbe pogojenih oblik.

Vsakršno radikalno spreminjanje sistema socialnega varstva je kompleksno in mora predhodno pridobiti tako javni konsenz kot tudi temeljiti na skrbno proučenih učinkih na družbene podsisteme. UTD bi v svoji izvorni obliki – poleg sistema socialne varnosti in zaščite – vplival na vrsto drugih podsistemov, kot so davčni sistem, trg dela, plačni sistem, delovna razmerja. Med drugim ideja UTD pomeni tudi spremembo načina razmišljanja v družbi, saj bi spremenil odnos do dela oziroma nedela in pogled na definicijo dela. Spremeniti bi se moral tudi odnos do sistemov, ki delujejo na podlagi vzajemnosti, ki udejanjajo vzajemno zagotavljanje pomoči ter vzpostavljajo razporeditev tveganj in odgovornosti med posamezniki. Tako je monografija o UTD Renate Mihalič in Grege Strbana v prikazu morebitnih pozitivnih in negativnih učinkov UTD na sistem socialne varnosti in zaščite, ki bi lahko tudi omejila sedanje pravice upravičence na eni strani ter z analitično predstavljenimi vplivi, ki bi jih morebitna uvedba UTD imela na ureditev nacionalnega sistema socialne varnosti na drugi, namenjena tako splošni kot strokovni javnosti, pravnikom, socialnim delavcem in tistim, ki oblikujejo socialno politiko in zakone, ter tudi članom nevladnih organizacij. Prav tako jo priporočamo politologom, filozofom ter vsem raziskovalcem in posameznikom, ki jih zanima kritičen pogled – tako nevarnosti kot tudi priložnosti – univerzalnega temeljnega dohodka.

Literatura:

Boljka, Urban (2012): Recenzijska diskusija zbornika UTD v Sloveniji. Dostopno prek: <https://revus.revues.org/2244> (1. 3. 2017).

Klemen Kordež

Slavoj Žižek: *Antigona*.

Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo (zbirka *Analecta*), 2015.

73 strani (ISBN 978-961-6376-65-5), 12 EUR

Žižkova *Antigona* ni prva adaptacija Sofoklejeve mojstrovine v slovenskem kulturnem prostoru. V luči povojnega nasilja je leta 1960 Dominik Smole izdal istoimensko dramo, ki se je tako kot Žižkova ukvarjala z razmerjem med človeškimi in t. i. božjimi zakoni, le da je Smole v svojem delu zagovarjal popolnoma nasprotno etično stališče. Čeprav Žižek Smoletove *Antigone* v svoji knjigi na nobenem mestu ne omenja, je jasno, da je skozi celotno delo pravzaprav v spopadu z romantično podobo revolucionarke Antigone, ki se bori proti despotski samovolji kralja Kreona.

Poleg dramskega teksta z naslovom *Trojno življenje Antigone* v knjigi najdemo še uvodni esej, v katerem Žižek navaja razloge za nastanek tako neobičajnega besedila. Ne gre za umetniško delo, zatrjuje avtor, ampak za »etično-politično vajo«, ki je pravzaprav le skrajšan kolaž Gantarjevega prevoda grškega izvornika, iz katerega je avtor poskušal odstraniti vse, kar je nepomembno za njegove izpeljave, ki temeljijo izključno na političnem vidiku dela. Sem in tja je tudi kaj dodal, največ svobode pa si je pustil pri sklepnem prizoru tragedije, saj ima njegova drama tri različne zaključke, v katerih jasno predstavi svoje poglede na politična vprašanja, ki se odpirajo ob Antigonini zgodbi. V njih se močno naslanja na Heglova razmišljanja o tej antični junakinji, ki jih lahko najdemo v knjigi z naslovom *Predavanja o estetiki: dramska poezija*. Če želimo razumeti glavno misel Žižkovega dramskega besedila, si moramo na hitro pogledati Heglovo teorijo o tej antični klasiki.

V nasprotju s splošno interpretacijo (poudarimo, tudi s šolsko), ki v liku Antigone prepozna izrazito pozitivno osebo, Hegel zagovarja veliko bolj uravnoteženo in predvsem filozofsko poglobljeno stališče. Kot je znano, je Antigona kljub Kreonovi izrecni prepovedi pokopala svojega brata Polinejka ter dejanje pred njim in zborom opravičevala z naslednjimi besedami: »/V/em, da razglasim ljubečega človeka / nima moči, da omaje neomajne / in nenapisane bogov zakone. / Njih zakon ni od danes ne od včeraj, / na veke velja, nihče ne ve, od kdaj« (1987: 24). To so ključne besede Sofoklejeve *Antigone*, ki so v drami zoperstavljene Kreonovemu jasnemu stališču: »/K/omur svojci več pomenijo / kot domovina, zame je ničvrednež!« (ibid: 13). Sedaj, ko imamo vzpostavljeno napetost med t. i. večnimi zakoni (*Antigona*) in tistimi, ki jih je vzpostavil človek (*Kreon*), lahko razumemo Heglovo interpretacijo, po kateri Sofoklej pred nas postavi dve enakovredni moralni stališči, ki se v tragičnem zapletu izkristalizirata onkraj »gole naključnosti neposredne individualnosti« (2001: 56) in tako pokažeta na temeljno točko v razvoju zahodne civilizacije: prehod od božjih k civilnim zakonom.

Kot smo že dejali, se Žižek v nasprotju s Heglom v svoji *Antigoni* osredotoča izključno na politični vidik dela, ki ga nazorno predstavi v treh različicah izteka tragedije. V prvi avtor sledi antičnemu zgledu, v katerem hoče Kreon osvoboditi Antigono, a v njeno celico pride prepozno – Antigona je mrtva, njen zaročenec in Kreonov sin Hajmon pa seže po očetovem življenju, zgreši in si nato sodi sam. V tej različici Žižek zamolči javni zlom Kreona, kjer objokuje svojo usodno napako, in s tem delu odvzame tragično napetost, ki jo je vzpostavil Sofoklej.

V drugi avtor skoraj parodira posledice, do katerih bi prišlo, če bi Polinejka častno pokopali. Mesto bi gorelo, saj bi se zopet vnela državljanska vojna, ker bi del prebivalstva, ki v Polinejku vidi izdajalca domovine, začelo divjati po mestu. Ubita bi bila celo kralj Kreon in njegov sin Hajmon. Med ruševinami, ki jih golta ogenj, pa bi se sprehajala Antigona in ponavljala svoje besede, ki sedaj dobijo popolnoma novo konotacijo: »Ne da sovražim – da ljubim sem na svetu ...« (str. 60). Na ta način skuša Žižek iz bralca odgnati vsakršno simpatijo in sočutje do naslovne junakinje, kakor zapiše v uvodnem eseju. Če je Hegel še vzdrževal napetost med Kreonom in Antigono (če-

prav lahko tudi pri njem začitimo večjo naklonjenost do prvega, posebej v *Fenomenologiji duha*), pa se Žižek jasno postavi na Kreonovo stran. Zmagati mora država, ne pa neki nedoumljivi božji zakoni iz prazgodovine. Skozi besede zbora avtor celo obtoži Antigono, da je zaljubljena vase in misli le na svojo posmrtno slavo. Zаметke takega stališča sicer najdemo tudi v izvorniku, ki ga Žižek še razširi, v popolnoma drugačen kontekst pa postavi Hajmonove besede, ki jasno kažejo na simpatije ljudstva do Polinejka in posebej do Antigone. Kreon se na te obtožbe namreč odzove s stališčem, češ, saj počnem le, kar ljudstvo tako ali tako hoče, česar v antični *Antigoni* ne najdemo. Izvirnik tako prikroji za svoje potrebe, kar seveda ne bi bilo nič narobe, če avtor tega dejstva ne bi prikrival in s svojimi poudarki popolnoma poplitvil celotne tragedije.

To interpretacijo moramo brati tudi v luči slovenske polpretekle zgodovine in Smoletove *Antigone*, na kar je opozoril Tine Hribar, ki je ob izdaji knjige objavil daljši članek v časniku *Delo* (7. 11. 2015). Sicer iz tona njegovega pisanja jasno razberemo osebne zamere med velikanoma slovenske filozofije, a res je, da v Žižkovi *Antigoni* zlahka najdemo nič koliko mest, na katerih avtor opravičuje revolucionarno nasilje v Sloveniji, ki je v delu na neki način izenačeno z nujnostjo izničenja Antigoninih zahtev: »Antigona: Karkoli že porečete, / grozljivo je ubiti človeka ... // Zbor: ... a včasih, če ne storimo nič, / odpremo vrata reki mrličev, / tedaj je ne ubiti lahko še hušji zločin« (str. 70).

V tretji različici pa avtor postreže s svojevrstno razrešitvijo spora med Kreonom in Antigono: zbor, ki je po Žižkovi razlagi v antični tragediji skoraj nemi opazovalec dogajanja, prevzame oblast nad mestom in oba protagonista drame razglasi za državna sovražnika, ki zaradi svojeglavosti v Tebe vnašata politični nemir, zaradi česar sta oba aretirana in po hitrem postopku usmrčena. Na ta način avtor prikaže komunistično vladavino ljudstva, ki stopa onkraj spopadov idealiziranih protagonistov ter mestu prinese mir in blagostanje.

V Žižkovi interpretaciji *Antigone* najdemo dva glavna poudarka. Prvi je jasna podpora svetovni komunistični revoluciji, drugi pa je lokalne narave in zato veliko bolj čustveno zaznamovan. Ob Antigonini zgodbi hoče avtor namreč rehabilitirati stališče, ki je v zahodni družbi vsaj od padca berlinskega zidu naprej najostreje obsojano: prava komunistična revolucija bo vedno zahtevala smrtne žrtve, ker bodo vedno obstajale reakcionarne sile, ki se ji bodo upirale. Ta stališča so v Žižkovi *Antigoni* izražena z avtorjevimi lastnimi besedami, ki jih že po slogovni zaznamovanosti lahko jasno ločimo od Gantarjevega prevoda. Navedimo primer: vodja zbora Antigoni zabrusi: »Zdaj je jasno, da zakon, ki mu slediš, / zadeva le tebe in tvojega brata, / le tebe in ne Teb, / v njem ni spoštovanja do vseh, ki umirajo, / zadeva le dekline, ki odvzeta ji bila je zadnja igrača« (str. 48).

Res je, Žižek v uvodnem eseju jasno navede, da ne gre za umetniško delo, ampak za »etično-politično vajo«, a ne moremo se znebiti vtisa, da dramsko besedilo v knjigi spominja na socrrealistične poskuse iz petdesetih letih dvajsetega stoletja, v katerih so avtorji skozi besede svojih protagonistov kričali komunistične krilatice, ki so bile le v službi utrjevanja obstoječega sistema, in tako niso v kulturni prostor prinesli nič novega – tako kot oni tudi Žižek vsaki besedi v delu pripne neko filozofsko ozadje, prek katerega jo moramo razumeti. Iz tega razloga bi delo lahko označili za neosocrrealistično dramo, ki brez kakršnekoli umetniške vrednosti izraža nič kolikokrat ponovljena Žižkova stališča, le da jih tokrat predstavlja prek dramskega besedila, in ne običajnega filozofskega dela.

Literatura

Hegel, G. W. F. (2001): Predavanja o estetiki: dramska poezija. Ljubljana: DTP (Analecta).

Sofokles (1987): *Antigona*; Kralj Ojdisus. Ljubljana: Mladinska knjiga (knjižnica kondor; zv. 243).

Ana Pavlič

Roland Barthes: Mitologije.

Ljubljana: Krtina, 2015.

210 strani (ISBN 978-961-260-086-0), 25 EUR

Premisleke Rolanda Barthesa (1915–1980), ki jih je med letoma 1954 in 1956 popisoval v mesečnih kolumnah francoskega časopisa *Les Lettres nouvelles*, je gnal občutek nestrpnosti zaradi navidezne in vsiljene naravnosti zgodovinsko skonstruiranih dejstev in podob, ki so se mu kazala v formah tiska, umetnosti in zdrave pameti. Takrat je Barthes med iskanjem ponavljanj, ki imajo pomen, izpostavil, opisal in demistificiral triinpetdeset različnih mitov; mitov ki buržoazno oziroma meščansko kulturo transformirajo v univerzalno ter nam s tem določajo smeri in meje naših delovanj. Ko so leta 1957 *Mitologije* izšle, jih je Barthes sestavil iz dveh delov; prvemu delu, ki ga sestavljajo njegovi že prej popisani (buržoazni) miti, je dodal drugi del knjige z naslovom *Mit danes*, v katerih nam avtor predstavi teoretsko sistematizacijo začetnih opisov, nas seznanj z jasnejšim metodološkim aparatom njegovega preučevanja ter nam nakaže nujnosti in pomanjkljivosti mitološkega raziskovanja. V svojem poskusu demistifikacije meščanske norme, ki je za Rolanda Barthesa predstavljala glavnega sovražnika, je avtor mite vsakdanjega življenja iskal znotraj različnih tiskanih člankov, med fotografijami v tednikih, na predstavah in razstavah, s čimer nam je dal že v prvem delu knjige slutiti to, kar je jasno (in večkrat) postuliral v kasnejšem teoretičnem zaključku, tj. da je mit lahko vse, kar je v pristojnosti diskurza (str. 165). Tako nas kot bralce ne presenečajo pronicljivi orisi širokega odra meščanskega spektakla in znakov, ki ga pomagajo ustvarjati in ohranjati, ko nam Barthes predstavlja mitološko v stvareh, ki se nam zdijo naravne, normalne ali celo nepomembne. Avtor nam v prvem delu knjige ponuja drugačen (mitologov) pogled na nam dobro znan in na videz enoumen svet, svet kot ga poznamo; svet oglaševanja pralnih praškov in detergentov; svet poudarjanja prodiranja posameznih sestavin lepotnih izdelkov v globino kože; svet Rimljanov, ki v filmu nosijo frufu in se potijo, ker toliko mislijo; svet, v katerem pisatelji (nadljudje, za razliko od navadnih ljudi) tudi na počitnicah delajo; svet, v katerem kritika svoje nerazumevanje povzdiguje na raven univerzalne percepcije (najprej smo skupaj nemočni, da smo nato skupaj inteligentni); svet univerzalnosti pravniške govorice, ki krepi oblast; svet vina, bifitka in ocvrtega krompirčka, vse te slike tvorijo svet, ki mu je z uspešno mistifikacijo (to je s prehodom iz Zgodovine v Naravo) uspelo meščansko kulturo preobraziti v univerzalno (str. 15–165). Čeprav je od pisanja Barthesa minilo že dobrih šestdeset let, nam *Mitologije* kažejo (tudi) na dolgoživost mitov, ki so za ohranjanje posamezne ideologije (bolj) pomembni: marsovci, *Elle* in igrače nam tako še danes usmerjajo in kažejo meje naših pravih (ne)delovanj. Eseg o *mitu o marsovcih* nam na primer (po) kaže, da si malomeščanska ideologija zdravega razuma ni sposobna predstavljati *Dругega* in da je zato kot taka vedno nagnjena k (razrednemu) antropomorfizmu (str. 41). Pojasnimo: če bi bila naša zdravorazumska ideja o marsovcih in njihovih letečih krožnikih pravilna, bi bilo seveda tudi nujno, da bi na Marsu obstajali ljudje, ki so podobni nam, z religijo, podobno naši, in z zgodovino znanosti, ki je podobna naši, da bi sploh lahko iznašli medplanetarni leteči krožnik (str. 40). Roland Barthes je v knjigi za največjo zakladnico mitologij razglasil francosko izdajo revije *Elle*, za katero je na nekem mestu zapisal, da »ima v Franciji dolžnost, da družbi polaga račune za njeno usposobljenost« (str. 51), na drugem pa, da je »*Elle* časopis o dragocenih rečeh, njegova naloga je namreč ta, da svojemu številnemu bralstvu, večinoma iz delavskega razreda, predstavi sanje o tem, kaj je elegantno« (str. 111). »En roman – en otrok,« zapiše Barthes, ko omenjena revija na svoji naslovnici zbere sedemdeset romanopisk, ki so vse tudi matere, in nam tako razkrije, da morajo ženske romane odtehtati z otroki, zato da izpolnijo enega izmed najbolj močnih mitov naše dobe – mit o materinstvu (str. 51). Naslovnica *Elle* za Barthesa ni bila presenečenje, saj je v vsaki izdaji revije opazil posebnost njihovega dvojnega prizadevanja, ki ženske osvobaja samo

znotraj trdno zaprtega gineceja, ki bo jasno razločeval med žensko in moško naravo ter od prve zahteval priznanje obveznosti svoje (ženske) narave (str. 52), ki je za vse zgodbe, ki jih piše *Elle*, osnova za to, da lahko ženske potem svobodno ljubijo, pišejo in živijo. Če nas *Elle* z miti, ki jih predstavlja, vodi po poteh prave ženskosti, nas igrače, s katerimi se igrajo otroci, na življenje pripravijo opremljene z izkušnjo človeka lastnika, uporabnika, in ne človeka ustvarjalca. Barthes namreč pravi, da v igračah odrasli vidijo sebe, da igrače pomenijo nekaj podružbljenega in da nas že kot otroke vpeljujejo v svet funkcij, ki sicer veljajo za odrasle. Če mladim deklicam kot igračo ponujamo punčko, za katero mora skrbeti, mladim fantom pa gasilske postaje, policijske avtomobile in vojake, se ne moremo čuditi, da vzgajamo prihodnost, sestavljeno iz posnemalcev, in ne konstruktorjev sveta (str. 93). Gotovo lahko zapišemo, da je prvi ključni prispevek Mitologij ta, da nam je avtor s tem, ko jih je s pomočjo demistifikacije iztrgal iz varnega okolja Narave, pokazal tudi ideološkost govornice množične kulture. Za njegov drugi ključni prispevek k razumevanju in analiziranju družbe in vzrokov za (ne)delovanje posameznikov pa gotovo lahko štejemo njegovo izgradnjo teoretičnih konceptualnih ogrodij za semiološko demontažo mitologij. Prav temu je v resnici posvečen zadnji del njegove knjige, v katerem se Barthes ukvarja tako s teorijo mitologij(e) kot z vlogo mitologa, ki ga Barthes nikakor ne razume kot od mitologije izzetega posameznika; po njegovem gre le za to, da se mitolog trudi, da izstopa iz *Zgodovine*, ki (bo) naturalizirana, kar v osnovi delovanje mitologov (razkrivanje mitologij) opredeljuje kot *a priori* politično. Za mitologijo kot teorijo Barthes pravi, da spada tako k *semiologiji* (kot delu formalne znanosti) kot tudi k *ideologiji* (kot delu zgodovinske znanosti). Od semiologije, kot jo je razvil Ferdinand de Saussure (ki se je sicer ukvarjal zgolj z enim semiološkim sistemom – jezikom), je Barthes prevzel tridimenzionalno shemo označevalca, označenca in znaka (kot asociativne vsote prvih dveh členov), s tem da je poudaril pomembno razliko: mitološki sistem sicer temelji na semiološki shemi, ki je obstajala pred njim (ali mit je semiološki sistem drugega reda), saj tisto, kar je v prvem sistemu znaka (asociativna vsota slike in pojma), v mitu postane preprost označenec (str. 170). Ideologija v mitologiji je tisto, kar se nam v vsakdanjem življenju kaže kot jasen mitski govor, ki pa je nemudoma transformiran v naravnega, zato se nam nikoli ne dozdeva kot motiv, vedno kot razlog. Pojasnjuje in utemeljuje nam svet, kot nam ga prikazuje. Barthes namreč pravi, da je govor, ki ga uporablja mit, *depolitiziran* v takšnem smislu, da nam ne omogoča svobodnega soustvarjanja sveta in odnosov, ukinja nam dialektiko in nas odvrča od vsega, kar ni neposredno vidno (str. 195–196). Ali nam ni Roland Barthes s tem, ko je popisoval mitološko ozadje (ne)naravnosti v naših odločitvah in ukinjanje vsakršne političnosti v našem delovanju, pravzaprav pokazal, da se bo premislek o (alternativnih) družbenih prihodnostih moral začeti (tudi) na polju mitologij? Od mita osvobodjena govornica je namreč zgolj politična govornica – v njej govorimo ne zato in tako, da ohranjamo *sliko*, temveč zato in tako, da *preoblikujemo* našo realnost.